

Hamid Parsanija, Asgar Eslami Tanha
S perzijskog prevela Mubina Moker

Sekularna i sveta racionalnost na ravni svjetospoznaje, upravljanja svijetom i uređenja svijeta¹

UDK 1 Tabatabaji, A
1 Weber, M

Sažetak

Temeljno pitanje ovoga istraživanja jest kako se sveta i sekularna interpretacija racionalnosti reflektira na tri ravni: svjetospoznaji, upravljanju svijetom i uređenju svijeta.

Autori, na osnovu primjene komparativne metode i spoznajnog obrasca u čijem središtu je prepoznavanje ove dvije interpretacije racionalnosti u misli dva angažirana mislioca, jednog zapadnog i drugog istočnog, iznose viđenje tih pristupa. Navodimo ih u nastavku.

Max Weber u svojoj sekularnoj interpretaciji racionalnosti, kao njezin kriterij definira efikasnost, odnosno izbor najboljeg sredstva zarad postizanja cilja, i to je forma formalne racionalnosti koja se pojavila u zapadnoj civilizaciji. Ova racionalnost predstavlja odraz specifične svjetospoznaje modernoga čovjeka koji je prirodni i društveni svijet razodjenuo od značenja svetog i uresio ga sekularizmom i demokratijom. Allame Tabatabaji pak daje svetu interpretaciju racionalnosti. On drži da je kriterij racionalnosti usklađenost s autentičnom i zdravom čovjekovom urođenom prirodom. Urođena racionalnost svijeta egzistencije, po Tabatabajiju, ima svoj smisao i značenje i čovjek se obavezuje na upravljanje svijetom i na uređenje svijeta na osnovu urođene prirode.

Ključne riječi: generička racionalnost, normativna racionalnost, spekulativna racionalnost, praktična racionalnost, Max Weber, Allame Tabatabaji.

¹ Rad je preuzet iz naučno-istraživačkog časopisa *Ājin-e hikmet*, god. 5, ljeta 1392, br. 16, str. 7-43.

Uvod

Um i sposobnost mišljenja su kategorije po moću kojih filozofi uspostavljaju razliku između čovjeka i ostalih oblika egzistencije. Stoga, za razliku od ostalih egzistenata, mišljenje o ponašanju i ljudskim vrijednostima posjeduje prijemčivost za opisivanje svojstvom racionalnosti (bivanja racionalnim) pa je promišljanje o suštini, tipovima, naznakama i funkcionalnostima ove specifične sposobnosti i moći čovjeka bilo predmetom pažnje i istočnih i zapadnih mislilaca. Na tragu toga, suštinsko pitanje ovoga rada jest kako Max Weber i Allame Tabatabajji poimaju suštinu racionalnosti i njezine specifičnosti u društvenom životu čovjeka.

Da bi odgovorili na ovo pitanje, autori će primjenjivati komparativnu metodu na kojoj se zasniva velik broj istraživanja u društvenim znanostima. Komparirati se mogu razne kategorije, kakve su osobe, skupine, slučajevi, epohe, pravila, sudovi, pa čak i komentari i teme.² Gharamaleki, kad se radi o komparativnoj metodi, poziva se na tri obrasca, smatrajući da je najpotpuniji obrazac obrazac “poznavanja osi”. Kod ovoga obrasca komparativna analiza je sredstvo kako bi istraživač posredstvom poznavanja sličnosti i razlika dva fenomena ili dvije teorije dosegnuo dublje poznavanje problematike. Ovaj obrazac sprečava istraživača da pažnju usmjeri samo na razlike (obrazac razlike osi) ili da se ograniči samo na sličnosti (obrazac usklađivanja osi) (212: 1383). Ovo istraživanje primjenom obrasca poznavanja osi u komparativnoj metodi ima cilj prepoznati suštinu racionalnosti i njezine vrste i karakteristike, pozivajući se na stajališta Webera i Allame Tabatabajjija.

Važnost ove analize je u tome što, s jedne strane, racionalnost predstavlja odliku čovjeka i jednu od najvažnijih karakteristika modernoga doba, i mnoge pozitivnosti ili nedostaci moderne analiziraju se kroz os racionalnosti, a s druge strane, što je u društvenoj misli ova dva mislioca funkcija racionalnosti različita. Max Weber brani ideju da pojavom moderne svijet ide u pravcu ispraznjenosti od značenja. On vjeruje da je suštinska

pažnja čovjeka u eri birokratije, umjesto sticanja nekog vida uzvišenosti (duhovnosti) ili kretanja za konačnim značenjem, usmjerena na učinkovitost i racionalnost (Smith, 1383: 36). Weber smatra da je civilizacija kapitalizma produkt moderne zapadne racionalnosti, racionalnosti koja je dovela do “raščaravanja” (dereligizacije) čovjekova života, i u konačnici do čistoga sekularizma. Dok u misli Allame Tabatabajjija racionalnost ne samo da nije oprečna svetome i religiji nego je i sama sveta i diktira nužnost egzistiranja svete kategorije. Tabatabajji drži da je racionalnost temelj egzistiranja zdravoga društvenog islamskog života. Nesumnjivo da interpretacija sekularne i svete racionalnosti u mišljenju ova dva mislioca zahvaća različite segmente ovoga pojma. Stoga je nužno upoznati se sa suštinom racionalnosti.

Sušтина racionalnosti

Racionalnost na semantičkoj ravni ima značenje *bivanja racionalnim* i upućuje na svojstvo racionalnog. Ovaj termin je sinonim terminu *rationality* izvedenom iz latinskog termina *ratio*.

Stenmark je analizirao primjenu pojma *racionalnost* kroz tri sfere: znanost, religiju i svakodnevni život. Prema njegovome mišljenju, u principu može se kazati da se pojam *racionalnost* upotrebljava u tri različite sfere:

1. nekad racionalnost predstavlja svojstvo vjerovanja, kad, primjerice, kažemo: “vjerovanje” u “p” je racionalno;
2. djelovanja i ponašanja se katkad mogu determinirati racionalnošću kad, naprimjer, kažemo: ponašanje (osobe) X je racionalno.
3. Ponekad se i vrijednosti mogu opisivati kroz prizmu racionalnosti, kad kažemo: ova ili ona vrijednost je racionalna vrijednost (Stenmark, 1995: 5).

Svaka od ove tri primjene ima poseban naziv. Filozofi, kad se radi o procjeni vjerovanja ili, štaviše, sudova i odluka – upotrebljavaju termin *spekulativna racionalnost*. Spekulativna racionalnost se povezuje sa sljedećim: u koju kategoriju treba vjerovati. Nasuprot ove racionalnosti je *praktična racionalnost* koja je povezana sa sferom ponašanja i odnosi se na sljedeću kategoriju: kakvo treba da

² Mills, Melinda C (2008) *Comparative analysis in The Encyclopedia of qualitative research methods*, Lisa M. Given (ed), London, SAGE Publications Ltd, str. 100.

bude naše ponašanje; i konačno, *aksiološka racionalnost* koja se bavi ovom problematikom: koje stvari treba za nas da predstavljaju vrijednosnu kategoriju.

Neki filozofi smatraju da pitanja koja se bave vrijednostima i tendencijama ne pripadaju sferi racionalnosti, dok neki drugi smatraju da ove kategorije pripadaju upravo sferi racionalnosti (Ibidem, 5).

Antropološka pretpostavka ovih primjena jest da je čovjek racionalna životinja, to jest da za razliku od životinja, biljaka i minerala, čovjekova ponašanja i vjerovanja mogu biti povezana s racionalnošću, to jest posjeduju prijemčivost bivanja racionalnim. Ova se racionalnost naziva *generička racionalnost*. Generička racionalnost ne znači da sva čovjekova vjerovanja i ponašanja nužno moraju biti racionalna, jer samo neka vjerovanja i ponašanja čovjeka sadrže kriterij racionalnosti, ili da pojednostavimo, osim što posjeduju stupanj racionalnosti, oni i potencijalno sadrže kriterije racionalnosti. Ovaj tip racionalnosti bi se mogao nazvati *normativna racionalnost*. Termin normativna racionalnost upotrebljava se onda kad precizno primijenimo um i kriterije racionalnosti. Generička racionalnost je nužan preduvjet za normativnu racionalnost, ali ne i dovoljan preduvjet (Qāemī Niyā, 1383: 5–6).

Nakon pojašnjenja suštine racionalnosti pozabavit ćemo se misaonim ustrojstvom dva mislioca, s dva različita kraja svijeta, da bismo razlučili zapadnu i istočnu interpretaciju racionalnosti u djelima katoličkoga njemačkog sociologa i filozofa Maxa Webera i iranskoga komentatora i filozofa Allame Tabatabajija.

Max Weber i sekularna interpretacija racionalnosti

Ideja racionalnosti u središtu je Weberove sociološke teorije. Zapravo se sva Weberova djela bave suštinom, uzrocima i posljedicama racionalnosti u modernim zapadnim društvima. Analizirajući uzroke i načine nastanka modernoga društva, Weber ukazuje na racionalnost kao na najvažniju odliku kulture sekularnoga modernoga društva (Weber, 1374: 155). Stephen Kalberg, jedan od komentatora Weberovih djela, govori o četiri tipa racionalnosti kod Webera (Kalberg, 1980: 1148).

1. Praktična racionalnost

Praktična racionalnost je termin za svaki vid čovjekova života u kojem osoba procjenjuje svoja ovosvjetovna djela i njihovo djelovanje na samu sebe (Weber, 1371: 72). Ovaj vid racionalnosti u svakodnevnome životu refleksija je isključivo pragmatičnog i egocentričnog gledišta. Osobe koje primjenjuju praktičnu racionalnost prihvataju date stvarnosti i zahtjeve društva i traže najbolji način suočavanja s problemima koji one predstavljaju. Ovaj tip racionalnosti oponira svemu onome što narušava uobičajeni svakodnevni način života (Dilīnī, 1387: 208).

Pragmatična i ovosvjetovna tendencija ka obrascima djelovanja utemeljenim na praktičnoj racionalnosti zahtijeva da osobe slijede neke stvarnosti uz koje ide tendencija suprotstavljanja svakome usmjerenju koje se temelji na uzvišenosti svakodnevnih stvari. Takve osobe ne samo da ne vjeruju u bilo kakav napor u pravcu ne praktičnih onosvjetovnih vrijednosti, bilo da su to religijski ili svjetovni idealisti, nego ne vjeruju ni onim intelektualnim slojevima koji vjeruju u apstraktnu spekulativnu racionalnost (Kalberg, 1980: 1152).

2. Spekulativna racionalnost

Ovaj vid racionalnosti podrazumijeva narastajuće ovladavanje stvarnošću u sferi sagledavanja pribjegavajući apstraktnim pojmovima čija se preciznost svakodnevno produbljuje (Weber, 1387: 232). Spekulativna racionalnost obuhvaća svjesno ukroćavanje stvarnosti, ne djelovanjem, već izvođenjem apstraktnih pojmova narastajuće preciznosti. Spekulativna racionalnost obuhvaća spoznaju s ciljem preciznog poimanja stvarnosti posredstvom apstraktnih instrumenata, na način logičke analogije, za razliku od praktične racionalnosti koja počiva na djelu. Ovaj tip racionalnosti omogućava osobi da se u traganju za dozezanjem poimanja kategorijā, kakva je “smisao života”, izdigne iznad svakodnevne stvarnosti (Dilīnī, 1387: 208).

Weber smatra da za razliku od racionalnog djelovanja koje u obzir uzima cilj utemeljen isključivo na praktičnoj kompatibilnoj racionalnosti, procesi realizacije spekulativne racionalnosti jačaju i snaže “metafizičke potrebe”, potaknute u prirodi sustavnih mislilaca, i njihovu “neukrotivu

potragu”, jer oni streme nečemu višem od svakodnevnice i slučajnim zbivanjima iz svakodnevnog života daju cjelovito značenje. Weber je otkrio velik broj sustavnih mislilaca kakvi su čarobnjaci, svećenici, filozofi, askete, teolozi... koji su odabrali ovaj tip racionalizma (Kalberg, 1980: 1153).

3. Supstantivna racionalnost

Supstantivna racionalnost, stoga što direktno upućuje na obrasce djelovanja, slična je praktičnoj racionalnosti i nema sličnosti sa spekulativnom racionalnošću. Ona to ne čini na osnovu čisto ciljno-racionalnih analiza rješenja svakodnevnih pitanja i problema, nego u odnosu na postojeće “temeljne vrijednosti” u prošlosti, sadašnjosti i u potencijalitetu (Kalberg, 1980: 1155). Racionalnost određuje metodološku suštinu koja počiva na vrijednosnom sistemu unutar kojeg je uključen sistem individualnih ponašanja. Ovaj tip racionalnosti nije ograničen samo na zapadna društva, nego se radi o transkulturalnoj i transpovijesnoj racionalnosti koja egzistira u svakome društvu u kojem vladaju čvrsti vrijednosni principi (Dilini, 1387: 209).

Ovaj tip racionalnosti pokazatelj je čovjekove predispozicioniranosti – po njegovoj biti – za racionalno-vrijednosno djelovanje. Bitska/supstantivna racionalnost moguće je da bude ograničena, odnosno da ustrojava ograničenu sferu života i da ostale sfere ostavlja netaknutim. Svako valjano mjesto koje u sebe uključuje povezanost s vrijednostima, kakve su odanost, saosjećanje, obostrana pomoć, gradi ga supstantivna (suštinska) racionalnost. Komunizam, feudalizam, hedonizam, egalitarizam, kalvinizam, socijalizam, budizam, hinduizam te čovjekov pogled na život, koliko god da su različiti kapaciteti njihovog uređivanja djelovanja kao i njihova vrijednosnog sadržaja, te također, i svi stavovi u estetici po pitanju ljepote, predstavljaju primjere racionalnosti po biti. (Kalberg, 1980: 1155).

Formalna racionalnost

Za razliku od međucivilizacijskog karaktera praktične, teorijske i supstantivne racionalnosti koje premašuju epohe, formalna se racionalnost, općenito, odnosi na sfere života i sustave

dominacije koje su posebne i ocrtane granice postigle industrijalizacijom (Ibidem, 1158). Naravno, kad se radi o formalnoj racionalnosti, zakoni, pravila i odredbe određuju metode, a ne pojedinac. Formalna racionalnost je nužna za kapitalistički sistem, za službene zakone, za ustrojstvo birokratije i za slične stvari i ona se smatra izvršiteljem racionalnih koncepata; opći zakoni i odredbe definirani su formalnom racionalnošću (Dilini, 1387: 209). Dok praktična racionalnost pokazuje nedefiniranu tendenciju procjenjivanja i rješavanja svakodnevnih problema uz pomoć ciljno-racionalnog oblika djelovanja uz nagovještaj ličnog interesa na stupnju djelovanja, formalna racionalnost, pozivajući se na zakone, pravila i odredbe, općeprimjenjive, legalizira upravo ovo procjenjivanje.

Ovo je posljednji tip racionalnosti prema Weberu koji je karakteristika zapadne civilizacije, jer su unutar ostalih civilizacija postojali i drugi tipovi racionalnosti. Naravno, Weber ovu tipologiju racionalnosti, koja se javila u modernim zapadnim društvima s ciljem upotpunjavanja životnoga stila, smatra konačnom sudbinom i svih ostalih društava (Ibidem). Kao najvažnije odrednice ove racionalnosti mogu se uzeti tri aspekta: svjetospoznaja, upravljanje svijetom i uređenje svijeta.

Kad se radi o svjetospoznaji, treba kazati da ovaj tip racionalnosti predstavlja refleksiju specifične svjetospoznaje sekularnoga čovjeka. Moderni zapadni čovjek, zadovoljavajući se silaznim stupnjem uma, to jest egzaktnim umom, “ranjava” vlastitu ontologiju; to je ono što Weber naziva *rašćaravanjem*. Raščaravanje ima značenje dominacije znanstvenog pogleda i egzaktnoga znanja nad ostalim ljudskim spoznajama. O Weberovom stajalištu Habermas kaže:

“Gdje god je egzaktno znanje bilo praćeno neprekidnim raščaravanjem svijeta i svijet tretiralo kao uzvišeni mehanizam, istovremeno je proizvelo teške pritiske na ovo etičko načelo jer svijet posjeduje božansko ustrojstvo, to jest on je svemir kojemu etičnost podaruje značenje” (Habermas, 1384: 244).

Drugim riječima, formalna racionalnost na prirodni svijet motri kao na mehanički svijet lišen značenja u kojemu je egzaktna znanost na

sebe preuzela zadaću razotkrivanja njegovih zakona i njegovih izvršnih mehanizama. Po Weberu, premda u poređenju sa Svijetom prirode (Svijetom stvari) društveni svijet (svijet ljudi) sadrži značenje i u njemu nemamo ogoljene činjenice, to jest činjenice koje su lišene i ogoljene bilo kojeg vida značenja, ali ova značenja su nastala u svijesti djelatnika i imaju konvencionalno i pridodano značenje. Upravo stoga Habermas s ciljem njegova razumijevanja predlaže empatiju i primjenu metode razumijevanja. U metodi razumijevanja istraživač postavlja hipotezu o duhovnome stanju subjekta i potom tu hipotezu procjenjuje na osnovu riječi i ponašanja subjekta. Značenje jest upravo svijest i duhovno stanje subjekta.

Kad se radi o aspektu upravljanja svijetom, Weber smatra da dominacija racionalnosti predstavlja instrument za birokratiziranje i demokratiziranje svijeta (Kyusto, 1385: 83), jer tvrdnja o instrumentaliziranoj ulozi uma zapravo znači otklon od tragalačkoga uma u pravcu učinkovitoga uma na način da je učinkovitost u središtu pažnje formalne racionalnosti. Pronalaženje najboljega puta uz najmanje troškove zarad postizanja konačnoga cilja formalne racionalnosti. Birokratija predstavlja mehanizam koji se zasniva na učinkovitosti, proračunu, predviđanju, kontroli i odlučivanju u rukovođenju i upravljanju državom, jer obuhvata racionalne i službene zakone koji, umjesto da pojedincima daruju slobodu, ograničavaju njihovo djelovanje. Ovi zakoni predstavljaju odraz normi i vrijednosti jednoga društva. Koliko god se pojedinci u birokratiji transformirali u male mašinske zupčanike i izgubili osjećaj individualnosti, kreativnosti i slobode, ovaj čelični kavez nužan je za uspjeh kapitalizma (Ibidem, 84).

Značenje raščaravanja svijeta po Weberu je sljedeće: "Mi znamo, ili vjerujemo, da svakog momenta možemo potvrditi da u principu ne postoji nikakva tajnovita i nevidljiva sila koja se upliće u životna pitanja" (Weber, *bī tā*, 74-75). Na tragu ovih riječi čovjek moderne nema nikakve potrebe za nebeskom uputom u izgradnji i uređenju svoga društva i dovoljan mu je "samodostatni" ljudski um za rješavanje njegovih problema. Naravno, kad se jedinstvena zbilja povuče

iz svijeta, nema drugoga izlaza nego pozivati se na demokratiju. Upravo stoga Weber smatra da modernu racionalnost prate dva tipa demokratije, direktna (na lokalnom nivou) i predstavnička demokratija (na nivou nacionalnih država) (Kyusto, 1385: 87).

Na ravni uređenja svijeta instrumentalizirana racionalnost uređuje ljudski život dajući vrijednost čovjeku, slobodi, uživanju, kušanju i željama. Najvažnija očitovanja instrumentalizirane racionalnosti su na ravni kulture, etike, estetike, religijskog, etičkog i umjetničkog pluralizma. Demitologizacija svijeta odvija se posredstvom instrumentalizirane racionalnosti te posredstvom znanosti koja skonačava u promjeni osnovne forme temelja etičkoga života, a taj se proces naziva postajanje ovosvjetovnim (sekularizam). Privučenost ovosvjetovnim stvarima u sekularnome društvu poprima formu religijsko-etičkog pluralizma jer u raščaranome svijetu nema nikakva traga religijsko-etičkoga jedinstva, nego ovo za sobom povlači kritički duh i slobodu misli, raznolikost ličnih izbora, mnoštvo različitih etičkih stavova, ponekad i oprečnih. Sloboda i racionalnost imaju dvo-smjernu relaciju jer širenjem znanosti i racionalnosti neprestano se sve i svako stavlja pod znak pitanja. Dakle, potrebna je marginalizacija slobode misli i promišljanja. Sloboda misli osigurava preduvjete za širenje raznovrsnih misli i pluralne racionalnosti (Gay Rosh, 1385: 97-99). U sjeni ovoga uređenja svijeta moderni čovjek ima osjećaj superiornosti u suočavanju s tradicionalnim čovjekom i ova superiornost je druga karakteristika ove racionalnosti (Ibidem, 101).

Allame Tabatabaji, interpretator svete racionalnosti

Za razliku od klasičnog zapadnog sociologa Maxa Webera, istočni socijalni filozof Allame Tabatabaji nije direktno govorio o temi racionalnosti, ali se iz njegovih djela, s obzirom na iznimnu pažnju koju je iskazivao spram uma, može izvesti njegovo stajalište o ovoj temi, jer, kako je već kazano, racionalnost znači bivanje racionalnim. Ovaj termin upućuje na postojanje svojstva racionalnosti kod opisanog njime.

A opisivano posredstvom racionalnosti mogu biti ljudska vjerovanja, ponašanja, vrijednosti. Prema tome, za prepoznavanje racionalnosti u misli Allame Tabatabajija, na početku se treba upoznati sa značenjem uma i racionalnih percepcija i kretanja (teorijski i praktični racionalni sudovi) da bi se osigurali nužni preduvjeti za poznavanje suštine racionalnosti kao opisivanja vjerovanja i ponašanja. Poznavanje “racionalnih vjerovanja” i “racionalnog djelovanja” predstavlja uvertiru za poznavanje suštine opisa “bivanja racionalnim” i “racionalnosti”.

O značenju razuma Tabatabaji kaže: “Leksičko značenje riječi razum (عقل) je zatvaranje i vezivanje u čvor. Stoga su percepcije koje ima čovjek i koje je primio u srce i s kojima je sklopio srčani zavjet nazvali razumom. Također, ono što čovjek percipira i moć koju ima u sebi i posredstvom koje razlučuje dobro od zla i istinu od laži nazvali su razumom. Naspram ovoga razuma nalaze se ludost, glupost, budalaština i neznanje, ili sažetije kazano, pomanjkanje racionalne moći, a to pomanjkanje se jednom naziva ludost, drugi put glupost, treći put budalaština i četvrti put neznanje” (Tabatabaji, 1374: 371).

Imajući u vidu ovaj semantički spektar značenja razuma, u misli Allame Tabatabajija se razlikuju četiri tipa racionalnosti.

1. Generička racionalnost

Aristotel je za čovjeka kazao da je “životinja koja govori”. Ova Aristotelova definicija je našla plodno tlo u misaonoj tradiciji islamskih učenjaka. Pod ovim “koja govori” podrazumijeva se onaj segment čovjekove zbilje koji sadrži moć umovanja i mišljenja a koji se također naziva i duša (*nefs*). Allame Tabatabaji smatra da je zbilja čovjekove egzistencije koja ga odvaja od ostalih egzistenata i životinja racionalna duša i njegov razum. Allame kaže: “Za čovjeka kažu da je racionalan stoga, a to je odlika po kojoj se razlikuje od ostalih stvorenja, jer je Bog Uzvišeni čovjeka stvorio prema njegovoj urođenoj prirodi takvim da – kada se radi o misaonim i teorijskim pitanjima – razlučuje istinu od laži, a na praktičnoj ravni dobro od zla i korist od štete” (Ibidem, 374). Ovim objašnjenjem Allame, zapravo, govori o generičkoj racionalnosti ljudskoga roda.

2. Urođena racionalnost

Allame Tabatabaji vjeruje da je između svih stvorenja čovjek stvoren takvim da od samoga početka svoga pojavljivanja i bitisanja on opaža i poima da on jeste on, potom je opskrbljen vanjskim osjetilima da njima osjeti vanjska osjetila osjetilnih stvorenja u svome okruženju, da gleda, da sluša, da kuša, da miriše, da dodiruje; opskrbljen je također unutaršnjim osjetilima, kakva su volja, ljubav, srđžba, nada, strah, i slično, da njima percipira duhovna značenja i da posredstvom tih značenja njegova duša gradi odnos s egzistentima izvan njegova bića. A nakon uspostave odnosa da ovlada tim egzistentima, ustroji ih i međusobno razdvoji, dijagnosticira i uopći i da tek tad motri i prosuđuje o onome što je povezano s teorijskom ravni i što je izvan praktičnoga stupnja, a da o onome što je povezano s praktičnim pitanjima i što se odnosi na djelovanje donosi praktičnu prosudbu i da ustroji praktično djelo, te da sve to učini na način da njegova suštinska urođena priroda sve to razluči, a to je upravo um (Tabatabaji, 1374: 374).

Na osnovu ovoga, nužno je kazati da je u misli Allame Tabatabajija um segment čovjekove egzistencijalne strukture i prirode, to jest segment njegove urođene prirode, a racionalnost jest njegova usklađenost s prirodom i vrstom čovjekova stvaranja; štaviše, kretanje njezinom prirodnom putanjom. Na tragu ovoga, u jednoj rečenici se može sažeti da je racionalnost u Tabatabajijevoj misli “usklađenost s urođenom prirodom”. Pod urođenom prirodom Allame Tabatabaji podrazumijeva onaj segment čovjekove prirode koji je povezan s umom i stoga on formira suštinski segment i zbilju čovjekove urođene prirode, to je skup čovjekovih moći posredstvom kojih čovjek spoznaje sebe i svoje okruženje. I kad se radi o pitanjima izvan praktične ravni, on donosi teorijski sud, a u praktičnim pitanjima donosi praktični sud (Ibidem).

Ali, usklađenost s urođenom prirodom, apsolutno uzevši, ne može se nazvati racionalnošću, već ovisi o zdravlju prirode. Čovjek koji je formalno obdaren umom, onoga momenta kad njime ovlada jedan ili više instinkta ili unutaršnjih poriva ili kad na svoje umsko oko “stavi naočale ljubavi, srđžbe, pohlepe...”, premda se naziva

čovjekom i to razumnim, on je nemoćan da donese istinit sud, i u principu kakav god sud da donio, on je pogrešan, pa makar on svoje sudove držao razboritim i čisto racionalnim. Ali nazivanje takvoga uma umom je u prenesenom i razućenom značenju, a ne u stvarnom (Ibidem). Za rezultat imamo da racionalnost predstavlja usklađenost sa zdravom i autentičnom čovjekovom prirodom.

Sljedeće što je važno napomenuti jest da u islamskoj filozofskoj tradiciji razum ima sposobnost vršenja dvije aktivnosti:

1. percipiranje zbilja koje su povezane s postojanjima i nepostojanjima;
2. percipiranje dobrog i lošega koje je povezano s onim što se smije i s onim što se ne smije.

Drugim riječima kazano, dvije sfere se uzimaju u obzir kad se radi o razumu: sfera čovjekovih djela i ponašanja i sfera svih zbilja izvan čovjekova ponašanja. U obje ove sfere razum ima moć spoznaje i percepcije. Stoga se može kazati da postoje dva vida značenja koja čovjek može percipirati posredstvom racionalne moći:

1. značenja koja su po svojoj biti usklađena s vanjskim egzistentima, bilo da ta značenja apstrahiramo i umujemo, bilo da to ne činimo, kakva su značenja pojmov: *zemlja, nebo, zvijezde, čovjek*. Ova značenja, koja nemaju veze s umovanjem, apstrahiranjem i ponašanjem čovjeka i koja samo i jedino govore o stvarnosti koja je izvan jesu zbiljska značenja;
2. dogovorna i konvencionalna značenja koja su ljudi ustanovili u svome društvenome životu i unutar njih obavljaju osobno izabrane aktivnosti i svoje potrebe i želje ravnaju prema njima. Za razliku od prvoga vida, ova značenja nemaju vanjsko očitovanje i ne govore o vanjskome, nego su ljudi ti koji utječu na njih i poklanjaju im vanjsko očitovanje. I pošto se radi o ljudskome utjecaju, ona su dogovorna i konvencionalna, to jest nisu bitska. Ova saznanja o odredbama, normama i tradicijama su konvencionalna i realiziraju

se u društvu, poput velajeta, upravljanja, vladanja, posjedovanja i tome slično (Tabatabaji, 1388: 50).

Mnogi islamski filozofi, poput Farabija, Ibn Sine, Mulla Sadre i Allame Tabatabajija, uzimajući u obzir ove dvije sfere vezano za značenja i spoznavanja, vjeruju da u čovjeku egzistiraju dva uma: praktični i spekulativni um (Hosseinzāde, 1386: 239). Praktični razum donosi prosudbe o čovjekovu ponašanju i o njegovome bivanju dobrim ili lošim, odnosno korisnim i štetnim (po čovjeka), a spekulativni razum donosi prosudbu o zbilji stvari, njihovu postojanju i nepostojanju, njihovu kvalitetu po sebi, ne uzimajući u obzir da li se one nalaze unutar sfere čovjekova ponašanja ili ne.

2.1. *Spekulativna racionalnost*

U misli Allame Tabatabajija spekulativni razum je razum koji donosi prosudbu o zbilji stvari, njihova postojanja i nepostojanja, njihova kvaliteta po sebi, ne uzimajući u obzir da li se one nalaze unutar sfere čovjekova ponašanja ili ne. Sudovi spekulativnoga razuma jesu spoznaje koje govore o nekoj kategoriji i koje su ozrcavatelji nečega; sudovi poput "ovo je Zemlja", "ovo je nebo"... spekulativni su sudovi jer govore o stvarnome (Alizāde, 1384: 286).

Allame Tabatabaji smatra da postoje dva vida spekulativnih spoznaja, osjetilne spoznaje i umske spoznaje:

1. osjetilna spoznaja jeste spoznaja koja nastaje na tragu čovjekove relacije s objektivnim svijetom i posredstvom osjetilnih oruđa;
2. racionalna spoznaja je spoznaja koju doseže čovjekov razum nakon zadobivanja osjetilnih spoznaja, a usljed ulaganja mentalno-intelektualnih napora o njima. Ovaj vid spoznaje premda je na uzvišenijem stupnju od osjetilne spoznaje, svoju egzistenciju duguje ovoj potonjoj. O ovome Allame Tabatabaji kaže: "Duboka analiza čovjekovih saznanja i spoznaja nedvojbeno nam ukazuje da čovjekova potvrdiva saznanja ovisе o njegovim predodžbenim saznanjima, i očito je da se predodžbena čovjekova saznanja svode

na njegove osjetilne spoznaje; ili: to je saznanje koje je na jedan način istrgnuto iz njegove osjetilnosti. Istovremeno, i dokaz i iskustvo potvrđuju da neko ko je lišen jednoga od pet osjetila, lišen je i svih saznanja koja se u nekom vidu vraćaju na ono osjetilo, bilo da se radi o predodžbenim ili potvrdivim saznanjima, spekulativnim ili očiglednim. Ako je tako kako tvrdi teorija prisjećanja, to jest da sva saznanja o identitetu i biti ljudi potencijalno egzistiraju te da sva saznanja u prirodi ljudi postoje u skrivenom obliku, onda bi trebalo da neposjedovanje jednog osjetila ne ostavi nikakva traga na čovjeka i da onaj koji je slijep od rođenja poznaje sve boje, da onaj koji je gluhi od rođenja poznaje sve zvukove. Iako zagovornici teorije prisjećanja kažu da su sva saznanja skrivena u čovjekovoj prirodi, gluhoća i sljepilo zaprečuju aktivnost, ili, drugim riječima, predstavljaju zapreku prisjećanju onog saznanja. Oni su zapravo odustali od svojih tvrdnji i priznali da čista posvećenost duši i odustajanje od materijalnih vezanosti ili posvećivanje pažnje duši i uklanjanje neznanja predstavlja korist u željenom prisjećanju ili saznanju o nečemu za čim tragamo (Tabatabaji, 1374: 5/429).

Ali u pogledu kriterija istine i laži (prihvatanja i povinovanja ili odbacivanja) i kriterija utvrđivanja istine i laži i kao odgovor na pitanje: šta je temelj istine i laži?; šta je instrument lučenja da jedna spoznaja sadrži taj kriterij i da je istinita, ili ga je lišena, konačno da je lažna? –Allame vjeruje da je jedna od središnjica čovjekove prirode, o čemu prosudbu donosi i razum, nužnost slijedeća istine. Stoga on bespogovorno slijedeće istine drži nužnim. Na tragu toga, Tabatabaji poseže za svojstvom istinitosti (istine) u različitim slučajevima, poput egzistenata, djelovanja, govora, mišljenja, i vjeruje da je kriterij istinitosti i istine u svima njima usklađen sa stvarnošću. Istinitost jednog egzistenta prisutna je ako on posjeduje kriterij istinitosti i istine, to jest da egzistencija koja je njemu predviđena bude usklađena s njegovom objektivnom izvanjskom egzistencijom.

Rečenica “nebo je iznad nas” može se smatrati istinitom stoga što je usklađena s vanjskim.

Za razliku od onih koji drže da je kriterij istine i istinitosti mišljenje usklađeno s interesom ili djelom, Allame Tabatabaji smatra da kriterij istine jeste mišljenje, ali u skladu sa stvarnošću. Istinito mišljenje nije drugo doli misao i uvjerenje usklađeno sa stvarnošću. Kriterij razlučivanja istine od laži jest spoznaja kategorije koja pripada spoznajnoj vrsti. Poput ostalih islamskih mislilaca, i Tabatabaji smatra da su kriterij istine i laži mišljenja od vrste misli. Prema njegovom mišljenju, instrument isprobavanja spekulativnih mišljenja jesu očigledna mišljenja. Ali očigledna mišljenja kriterij su po sebi i njihova istina ili laž prepušta se očiglednosti razuma. Središnja os očiglednih i spekulativnih mišljenja jest princip “uzdržavanja od konsenzusa i uzdizanja dvije proturječnosti”.

Premda se Allame Tabatabaji oslanja na kolektivno mišljenje (naspram individualnog mišljenja) kao put koji preporučuje Kur’an, i ovaj put je, također, staza za približavanje istini kad se radi o spoznaji, ali on odbacuje bezgrešnost mišljenja kolektivnih grupa, kao što su oni koji rješavaju i obavezuju (posebni kolektivitet), većina (opći kolektivitet), i napose konsenzus cijelog islamskog ummeta (opći kolektivitet), i ovakav vid mišljenja nikako ne smatra kriterijem za istinitost samih tih mišljenja u odnosu na druga mišljenja. Dakle, da rezimiramo: Allame Tabatabaji spekulativnu racionalnost motri u povezanosti s fundamentalnošću i realizmom. Racionalnost u ovom kontekstu jest logičnost percepcija, to jest racionalne percepcije pripadaju onoj skupini percepcija koje su ili očigledne po sebi i čovjek ih potvrđuje nakon njihove predodžbe, ili koje na koncu postaju očite (Alizāde, 1384: 291–292).

2.2. Praktična racionalnost

Djelovanje praktične racionalnosti u mišljenju Allame Tabatabajija zahvaća sferu čovjekovih djela i kredibilnih značenja. Stoga su praktične spoznaje lišene odlike predočavanja stvarnosti (Tabatabaji, 1388: 50). Takvi su sudovi poput: “pravda je dobra”, “nasilje je loše”, “treba činiti dobro”. Sve su to sudovi koji ne govore o realnome i čovjeku su potrebni samo zato da ih

provede u praksi. Ovaj vid spoznaje Tabatabaji naziva konvencionalnom (perz. اعتباری):

“Konvencionalne percepcije stoje naspram zbiljskih percepcija. Zbiljske percepcije su stvarna i zbiljska razotkrivanja i ozrcaljenja svijesti, dok su konvencionalne percepcije hipoteze koje je oblikovala svijest s ciljem odagnavanja životnih potreba i one posjeduju propisani, konvencionalni, obavezujući i kredibilni aspekt i nemaju dodira sa stvarnim i sa zbiljskom kategorijom” (Tabatabaji, 1377: 5/371).

Tabatabaji govori o razlici između ova dva vida percepcije koje su produkti spekulativnog i praktičnog uma:

“Zbiljske percepcije imaju logičnu vrijednost, dok konvencionalne percepcije nemaju logičnu vrijednost. Zbiljske percepcije ne slijede prirodne potrebe živog egzistenta i posebne faktore njegove životne sredine i one se ne mijenjaju promjenom prirodnih potreba i faktora sredine, dočim konvencionalne percepcije slijede životne potrebe i posebne faktore sredine i njihovom promjenom mijenjaju se i one. Zbiljske percepcije ne podliježu razvoju, rastu, uzdizanju, ali konvencionalne percepcije slijede stazu evolucije, rasta i uzdizanja. Zbiljske percepcije su apsolutne, stalne i nužne, dok su konvencionalne percepcije relativne, trenutne i nenužne” (Ibidem: 327).

Kako se konvencionalne percepcije ne mogu zahvaćati izravno iz vanjskoga, tako one ni ne predočavaju vanjsko, već se realiziraju u svijesti i u pogledu njih se ne može razmatrati pitanje njihove usklađenosti ili neusklađenosti s vanjskim. Ono što može dovesti do toga da čovjek ove percepcije učini konvencionalnim jest neki životni interes i neka njegova potreba. S obzirom na to da se ljudi razlikuju po svojim uvjerenjima i namjerama, oni uspostavljaju i različite konvencionalne odredbe. Naravno, postoji jedna skupina konvencionalnih odredbi koji nisu poprište razlika. Ova skupina konvencionalnih odredbi jesu odredbe koje posjeduje razum o općim ciljevima ljudskoga roda, a kao nužnost formiranja konsenzusa: dobrotu pravde, zlo nasilja i slično tome. Veza ovih percepcija s vanjskim jest u tome da čovjek uspostavljanjem ovakvih odredbi i percepcija zapravo želi odagnati sve

svoje manjkavosti i napredovati na stazi svoga egzistencijalnog i zbiljskog upotpunjenja. (Tabatabaji, 1374: 5/55) Premda, kad se radi o konvencionalnim percepcijama, u fokusu nije usklađenost ili odsustvo usklađenosti (kao kriterija istinitosti), ova konvencionalnost i uspostavljanje također nije bez kriterija i čovjek procjenjuje njihovu konvencionalnost da bi ustrojio svoj život i ispunio svoje potrebe i ostvario svoje interese. Mogu se propitivati njihove vrijednosti i, imajući u vidu utjecaj na dosezanje zadanog čovjekova cilja, one se mogu procjenjivati i na osnovu te procjene mogu se prihvatiti ili odbaciti.

Naravno, Allame Tabatabaji je realist i kad je riječ o konvencionalnim percepcijama, ali ne na način na koji govori o realitetu u sferi spekulativnih percepcija, jer konvencionalne percepcije koliko god nisu stvarne u značenju predočavanja bivanja stvarnim, jer nisu predočavajuće, one nisu ni percepcije bez svrhe i značenja, već imaju cilj i kriterij, a to je da čovjeku osiguravaju stvarne interese i dobiti te da mu odagnavaju stvarne štete. Dakle, uspostavljanje ovih konvencionalnih odredbi služi za uređenje stvarnih efekata na njihovo proizvođenje i eksternalizaciju u vanjskom. Drugim riječima, konvencionalne percepcije i odredbe služe za ostvarenje zbiljske potpunosti te, sa aspekta efekta koji ostavljaju na stupnju djelovanja, one bivaju stvarnim. Na taj način racionalnost Allame Tabatabajija realna je i u sferi konvencionalnih percepcija, kakva je i fundamentalna, jer Tabatabaji racionalnost i prihvatanje konvencionalnih odredbi opravdava kroz fundament osiguravanja dobiti i uklanjanja šteta (Fīrūzjāyī, 1383: 73).

Praktična Tabatabajijeva racionalnost je u okvirima sveopće racionalnosti, to jest usklađenosti s urođenom autentičnom i zdravom prirodom, jer kriterij racionalnosti u sferi praktičnih percepcija jest njihova dobrobitnost i svrhovitost u životu; dobiti i svrha koja je usklađena sa zdravom prirodom i harmonična s autentičnom i konačnom čovjekovom potpunosti, a to je približavanje Bogu. Kriterij racionalnosti sudova praktičnoga uma jest ta da ima odgovarajući učinak na autentični cilj i svrhu čovjekova života (Ibidem).

Na osnovu kazanoga može se zaključiti da je racionalnost u misli Allame Tabatabajija

usklađenost s urođenom prirodom, kako u sferi vjerovanja, “bivanja” i “nebivanja”, tako i u sferi djela i “onoga što se smije” i “onoga što se ne smije”. U suštini, racionalnost koju interpretira Tabatabaji pozivajući se na dokaze i Kur’an jest urođena racionalnost.

Uzimajući u obzir jedinstvo spekulativne i praktične racionalnosti, u nastavku će se prezentirati najvažnije karakteristike urođene racionalnosti kroz prizmu svjetospoznanje, upravljanja svijetom i uređenja svijeta.

- Na ravni svjetospoznanje, urođena racionalnost potvrđuje urođenu prirodu sveukupne egzistencije, jer Bog je Stvoritelj nebesa i svega na nebesima, i Zemlje i svega što obitava na Zemlji (*Fātir*, 1). Dakle, egzistencija ima Kreatora, i nebesa Zemlja i sve što je na njima je stvoreno radi čovjeka. S obzirom na to da je niz vibriranja stvaranja jedan i da sve potječe iz jednog izvora i ishodišta, svi dijelovi dakle predstavljaju jedan sastav i cijeli svijet je jedna jedinstvenost i ima jedan kurs.

مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ
الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ

Ti u onome što Milostivi stvara ne vidiš nikakva nesklada, pa ponovo pogledaj: vidiš li ikakav nedostatak?! (El-Mulk, 3).

Svrha stvaranja jest usklađenost između svih dijelova svijeta i njegova proračunatog sistema u značenju egzistiranja značenja i duha u svim njegovim pojedinačnim dijelovima, jer imaju mudroga Stvoritelja i Onoga koji ih dovodi u postojanje. Dakle, nužno, u biti njihove egzistencije postoji mudrost, i ona ima svrhu i cilj.

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَاعِبِينَ

Mi nismo stvorili nebo i Zemlju, i ono što je između njih, da se zabavljamo (El-Enbi-ja', 16).

I naravno, ništa i nikakav zakon u ovom sastavu nije samovoljan i proizvoljan. Zakoni egzistencije i sve ono što se kreće prema tim zakonitostima, pokorava se Allahu, dž.š.

إِنَّ كُلَّ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي
الرَّحْمَنِ عَبْدًا

Svi što su na nebesima i na Zemlji doći će svi oni Svemilosnom kao robovi (Merjem, 93).

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ لَّهُ قَانِتُونَ

Naprotiv, Njegovo je sve ono što je na nebesima i na Zemlji. Njemu se sve pokorava! (El-Bekare, 116).

Dakle, postojanje zakonitosti stvaranja i prirodnih zakona skraja nakraj ovoga prostranstva ne znači negiranje prisustva Boga i negiranje Njegove gospodarstvenosti.

- Iz aspekta upravljanja svijetom, urođena racionalnost negira valjanost svakog nezavisnog i samovoljnog koncepta i “režiranja” u pitanjima svijeta i čovjeka od bilo koga osim od Boga. S obzirom na to da je Bog Stvoritelj čovjeka i svijeta i Kreator poretku povezanog s njim, te da On poznaje potrebe i zahtjeve čovjeka i mogućnosti skrivene u njegovome tijelu i duši, i bezbrojne riznice i sposobnosti egzistencije, i stupanj primjene i korištenja, i kvalitet spojeva svega ovoga, i sve ovo u tančine poznaje, dakle, samo On je Taj koji može uspostaviti koncept načina čovjekova života i obrazac ravnjanja relacijama čovjeka u posebnoj i uopćenoj sferi – a to je upravo njegova linija kretanja u ovome poretku stvaranja – i uspostaviti okvire zakonskog sistema života i čovjekova društvenog poretku. Dakle, treba se potčiniti Njegovome komunikacijskome programu koji je posredstvom Poslanika došao u formi religije, i da se pritom nema ni trun nezadovoljstva u srcu (*En-Nisā'*, 65). U skladu s tim, metoda urođene racionalnosti nije metoda demokratije niti ostalih metoda koje počivaju na zadovoljenju materijalnih potreba, nego je to metoda Božijega Poslanika koja je ujedno najbolji obrazac (Tabatabaji, a, 1387: 119).
- Na ravni uređenja svijeta urođena racionalnost sferu čovjekova života i egzistencije ukrašava cjelovitošću i jedinstvom.

Čovjekov život predstavlja spoj svijesti i stvarnosti, svjesnosti i objektivnosti, misli i djela. Ako bilo koje od ovoga dvoga ili segment od bilo kojega bude podređen antibožanskim polovima ili moćima, i ako svijest/um bude u paru s antibožanskom stvarnošću, ili božanska objektivnost bude u paru sa umom lišene bogospoznaje, u sferi čovjekova života će se dogoditi dualitet i pojaviti će se širk u obožavanju Boga. I takav čovjek će postati zbunjen i izgubljen i, u konačnici, jadan i bespomoćan (vidjeti: *El-Bekare*, 85).

Egzistencijalno prostranstvo je poprište akcije i reakcije bezbrojnih zakona stvaranja, pa ni najmanji kosmički fenomen ne izlazi izvan okvira djelovanja ovih zakona. Milozvučnost tradicije i zakona stvaranja oblikuju melodiju egzistencije i dolazi do pojave skladnog poretka svijeta. I čovjek je djelić toga konglomerata i potčinjen je njegovim uopćenim i posebnim zakonima. Naravno, čovjek, za razliku od ostalih "egzistencijalnih srodnika" koji su zauzdani i svezanih ruku putuju svojom prirodnom i urođenom putanjom, svoj urođeni i prirodni put treba da slijedi po vlastitome odabiru, i u tome je upravo uzvišena tajna i njegov uspon. A to znači da čovjek može i odstupati od ovog prirodnog procesa:

وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ
وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ

I reci: "Istina dolazi od Gospodara vašeg, pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje!" (Kehf, 29)

Urođena racionalnost poziva čovjeka, koji je glavni dio ovoga svijeta, da slijedi svoju prirodnu i urođenu stazu na kojoj ide ukorak s cijelim svijetom (Tabatabaji, b, 1387: 110).

Komparativna analiza dva mišljenja: uočavanje sličnosti i razlika

Usporedbom mišljenja dva mislioca može se kazati da su obojica pažnju usredsredili na dvije važne karakteristike racionalnosti.

1. Generička racionalnost: priznavanje lučćeg ljudskog aspekta

Weberova četveroaspektualna tipologija društvene aktivnosti ukazuje na uopćene potencijale mislećeg čovjeka. Weber, nasuprot francuskome humanizmu 19. stoljeća, nudi argument da čovjek svoju racionalnost nije stekao prosvjetiteljstvom i da osobe nikad, pa ni u prošlosti nisu bile lišene umske aktivnosti (Kalberg, 1980: 1148-1149).

Allame Tabatabaji također ističe da su racionalna duša i misleći um čovjekova egzistencijalna zbilja koja ga razdvaja od ostalih egzistencija i životinja, i vjeruje da se ljudskost čovjeka ogleda u njegovom bivanju racionalnim, a pod bivanjem racionalnim podrazumijeva se segment ljudske zbilje koji sadrži moć umovanja i razmišljanja. Dakle, oni koji na putu doseganja sreće i zadovoljstva ne koriste ovu svoju sposobnost, oni na stazi uspinjanja zapravo padaju na stupanj četveronožaca, štaviše i niže od njih (Tabatabaji, 1374: 374).

2. Normativna racionalnost: objašnjenje kriterija racionalnosti

Racionalnost o kojoj govori Weber jeste formalna racionalnost. On se zadovoljava ulogom razuma kao instrumenta i njegovim spuštajućim stupnjevima. Odustajanje od traganja za zbiljom u pravcu učinkovitosti, specifikum je ovog tipa racionalnosti. Učinkovitost je u žiži interesiranja formalne racionalnosti, to jest pronalaženje najboljeg rješenja uz najmanje troškove, a zarad doseganja cilja. Weber, zapravo, primjenu učinkovitosti zarad postizanja cilja smatra kriterijem racionalnosti. U svojoj četveroaspektualnoj tipologiji društvene aktivnosti (tradicionalna, emocionalna, vrijednosna i praktična), samo posljednji tip smatra racionalnim, jer samo u toj aktivnosti djelatnik odabire najbolje sredstvo za postizanje cilja. Dakle, samo ovakve aktivnosti mogu se opisati kao normativna racionalnost, stoga što uz podobnost djelovanja posjeduju i kriterij racionalnosti.

Max Weber smatra da spekulativna racionalnost obuhvaća svjesno ukroćivanje stvarnosti, ne djelovanjem, već izvođenjem apstraktnih pojmova narastajuće preciznosti. Spekulativna racionalnost obuhvaća spoznajno nastojanje u percipiranju stvarnosti posredstvom apstraktnih

instrumenata, kakvi su logička analogija, indukcija i sl. Ovaj tip racionalnosti događa se oslanjanjem na pojmovni razum.

Weber slijedi neokantovsku tradiciju i on je nastojao napraviti spoj kantovskoga mišljenja s neokantovskom mišlju i njemačkim idealizmom (Dilini, 1387: 202). Dakle, istomišljeništvo s Kantom kad se radi o negiranju osvjedočujućeg uma i trganja egzistencijalnog korijena, ograničilo je pojmovni um i usmjerilo ga u pravcu nekog vida idealističke ontologije. On je priznao neefikasnost produktivne metode s obzirom na dualitet fizičke stvarnosti i društvene stvarnosti (razodjenutost jedne i smislenost druge) i predložio metodu poimanja. U ovoj metodi koherentnost značenja kriterij je spekulativne racionalnosti.

Allame Tabatabaji spekulativnu racionalnost posmatra u okviru cjeline racionalnosti, to jest kao usklađenost s autentičnom i zdravom čovjekovom urođenom prirodom, i vjeruje da je spekulativni um taj koji donosi prosudbu o zbilji stvari, njihova postojanja i nepostojanja, njihova kvaliteta po sebi, ne uzimajući u obzir da li se one nalaze unutar sfere čovjekova ponašanja ili ne. Sudovi i vjerovanja posjeduju spekulativnu racionalnost koja predočava neku stvar i koja je ozrcavatelj nečega. Ovi sudovi, ako su usklađeni s objektivnom vanjskom egzistencijom, racionalni su i istiniti. Weber se usredotočuje samo na egzistiranje ove racionalnosti i kriterije kakvi su analogija, dedukcija i iskustvo drži kriterijima spoznavanja spekulativne racionalnosti. Dok Allame Tabatabaji, s posebnim naglaskom na spoznaju ovog tipa racionalnosti, do u tančine objašnjava njezine kriterije (usklađenosti s vanjskim i fundamentalnost).

Weber smatra da je praktična racionalnost u svakodnevnom životu čovjeka odraz čisto pragmatičnog i samovoljnog pogleda. Osobe koje primjenjuju praktičnu racionalnost prihvataju stvarnosti i potrebe koje su predmetom društvene saglasnosti i koriste najbolji put za suočavanje s problemima koje su one proizvele. Ovaj vid racionalnosti oponira svemu što narušava uobičajeni ritam svakodnevnog života (Dilini, 1387: 208). Praktična racionalnost je instrumentalizirana racionalnost jer se racionalnost primjenjuje da bi se proizvela promjena u svijetu, u interesu djelatnika (Ted and Craib, 2001: 153). Naravno,

ovo upućivanje u smjeru obrasca (odabira najboljeg sredstva zarad doseganja cilja) nekad se dešava na osnovu vrijednosne suštine (supstantivna racionalnost), a nekad su norme, zakoni i praktična uputstva ta koja određuju metodu i obrasce djelovanja (formalna racionalnost). Rezultat ovog posljednjeg tipa racionalnosti jest da odabiri i odluke postaju nelične (Weberova slika pojave kapitalističkoga društva i birokracije kao produkta praktične racionalističke instrumentalizirane racionalnosti i samo ovaj svijet je taj koji je usredsređen na odnose sredstava i ciljeva).

Allame Tabatabaji drži da sfera praktičnoga uma zahvaća čovjekova djela i ponašanje i vjeruje da su praktične spoznaje lišene specifikuma predočavanja stvarnoga; takvi su sudovi poput "pravda je dobra", "zlo je loše" i sl. Ovi sudovi potrebni su čovjeku samo zato da bi mu bili od koristi u praksi. Kriterij racionalnosti u ovoj sferi, to jest u sferi praktičnih percepcija, jest u kontekstu cjeline racionalnosti, odnosno usklađenost s čovjekovom autentičnom i zdravom urođenom prirodom. Kriterij racionalnosti praktičnih percepcija jest njihova dobrobit i svrhovitost u životu; stvarna dobrobit i svrha koja je usklađena s autentičnom i zdravom čovjekovom urođenom prirodom i koja korespondira s čovjekovom konačnom potpunosti, a to je približavanje Bogu i nastojanje da se živi zbiljskim božanskim životom.

Prema Tabatabajiju, praktična racionalnost je umovanje uz koje ide zdravlje urođene prirode, a ne umovanje kojim će dominirati prohtjevi nefs. Čovjek obdaren umom, ako su ga preplavili jedan ili više unutarnjih poriva, ili je na oko uma stavio "naočale ljubavi", ili "naočale srdžbe", ili prekomjernoga straha, ili neutemeljene nade, ili pohlepe, ili škrtosti, ili oholosti, premda je on čovjek, i to obdaren umom, on ne može valjano prosuđivati, već svaki sud koji donese je nevaljan, pa makar zamišljao da je njegova prosudba razumna. Ovakav um nazivati umom predstavlja nonšalantnost jer to nije stvarni razum, jer osoba koja je u takvome stanju nalazi se izvan okvira zdrave prirode i tradicije dobrobiti (Tabatabaji, 1374: 375).

Tabatabaji praktičnu racionalnost (za razliku od Webera koji je smatra instrumentaliziranom

i sekularnom racionalnošću) motri kao holističku racionalnost koja je usredsređena i na ciljeve i na sredstva. Ciljeve treba odabirati u okvirima čovjekove urođene prirode i potpunosti, a sredstva također treba odabirati na tragu dosezanja ovih ciljeva. Stoga Tabatabaji smatra da ako je urođena priroda narušena i ako se u životu slijede ciljevi koji nisu zbiljski, koliko god odabrali najbolji put za njihovo dosezanje, praktična racionalnost je nezamisliva, a to je ono što Weber naziva praktičnom racionalnošću.

3. Racionalnost na ravni svjetospoznanje, upravljanja svijetom i uređenja svijeta

Najvažnija razlika između ove dvije interpretacije racionalnosti jest na tri ravni: svjetospoznanje, upravljanje svijetom i uređenju svijeta. Formalna racionalnost Svijet prirode (Svijet stvari) drži mehaničkim svijetom, lišenim značenja, a obavezu razotkrivanja njegovih zakonitosti i mehanizma njegovih dijelova je na sebe preuzela egzaktna znanost. Društveni svijet (Svijet ljudi) premda sadržava značenja i nije "razodjenut" od društvene stvarnosti, ova značenja nastaju u svijesti djelatnika i njihovo je egzistiranje konvencionalno i pridodano. Ali urođena racionalnost potvrđuje urođenu prirodu svekolike egzistencije. Dakle, svi dijelovi Svijeta prirode međusobno dijele organsku povezanost, to su znaci stvaranja

Istinitog Boga, i to bivanje znakom dokazuje da posjeduju značenje. Društveni svijet, koliko god počivao na temeljima konvencionalnih značenja, ova konvencionalna značenja u životu vjernika, prema znacima stvaranja i legalizacije, apstrahirana su od zbiljskog značenja. Stoga društveni svijet vjernika (ugodan život) jest Svijet zbilje preplavljen svetim značenjima.

Na ravni upravljanja svijetom, instrumentalizirana racionalnost povezana je s birokratiziranjem i demokratiziranjem svijeta, jer čovjek moderne, oslanjajući se na ovu racionalnost, obznanjuje da u stvaranju i uređenju svoga društva nema potrebe za nebeskom uputom i zadovoljava se dostatnošću svoga razuma u rješavanju problema, jer kad se jedinstvena zbilja ukloni iz svijeta, onda nema drugog izlaza doli posegnuti za mišljenjem većine (demokratija). Ali, urođena racionalnost na ravni upravljanja svijetom odbacuje valjanost svakog nezavisnog i samovoljnog koncepta u pitanjima svijeta i čovjeka od bilo koga osim od Boga. S obzirom na to da samo i jedino Stvoritelj čovjeka i svijeta i Kreator njegovog poretka poznaje čovjekove mogućnosti i potrebe, i samo On može ponuditi program života ljudskog roda, onda se treba potčiniti Njegovome komunikacijskome programu koji je u formi religije prezentiran posredstvom Poslanika.

Tabela komparativne analize stajališta Maxa Webera i Allame Tabatabajija

	Max Weber (sekularna racionalnost)	Allame Tabatabaji (urođena racionalnost)
Kriterij	Primjena efikasnosti za postizanje ciljeva	Uskladenost s autentičnom i zdravom urođenom prirodom
Identitet	Sekularni	Sveti
Ravan svjetospoznanje	Ogoljena fizička stvarnost, društvena stvarnost sa značenjem	Fizička i društvena stvarnost, obje sa značenjem
Ravan upravljanja svijetom	Ustrojstvo društvenog života na osnovama birokratije i demokratije	Ustrojstvo društvenog života na temelju božanskog programa i konsenzusa
Ravan uređenja svijeta	Uređenje svijeta davanjem vrijednosti čovjekovoj slobodi i užicima	Uresiti svijet jedinstvom, usklađenošću i uzajamnom povezanošću

I na ravni uređenja svijeta instrumentalizirana racionalnost uređuje sferu ljudskoga života dajući vrijednost čovjeku, slobodi, njegovim

uživanjima i potrebama u formi etičkoga, estetskoga i... pluralizma. Unutar ovakvog uređenja svijeta moderni čovjek, opčinjen mnoštvenošću,

osjeća se superiornijim u odnosu na tradicionalnoga čovjeka. Ali, urođeni racionalizam sferu čovjekova života i egzistiranja urešava cjelovitošću i jedinstvom. U ozračju ovoga jedinstva realiziraju se “lijep život” (*En-Nabl*, 97), “čestit potomak” (*Āli Imrān*, 38), “lijepi dvorovi” (*Es-Saff*, 12), “divan kraj” (*Saba*, 15), “lijepa riječ” (*Ibrāhim*, 24) i “lijepo drvo” (*Ibrāhim*, 24), i “lijep život” vjernika (islamski život) ide ukorak s čistim potomstvom, čistim domovima, gradovima i zemljama, dobrom kulturom i društvom.

Završno slovo

Na osnovu analize racionalnosti u mišljenju dva mislioca, zapadne i istočne provenijencije, zapažaju se dvije posvema oprečne interpretacije racionalnosti. Prema jednoj interpretaciji, racionalnost oponira svetome i religiji i skončava u čistome sekularizmu. Prema drugoj, racionalnost ne samo da ne oponira religioznosti, nego je, štaviše, mjerilo ljudske spoznaje i ključ nadahnjujuće spoznaje, pa dakle naređuje nužnost egzistiranja religije.

Usporedba ova dva pogleda pokazuje da, premda oba mislioca prihvataju generičku racionalnost, ove se dvije racionalnosti po svojoj sadržini, koja se reflektira na ravni čovjekove misli i djela (spekulativna i praktična racionalnost), temeljno razlikuju. Izvor ove razlike je u dvije interpretacije kriterija racionalnosti: sekularnoj i svetoj.

Max Weber daje zapadnu sekularnu interpretaciju racionalnosti. U njegovim djelima razlikuju se četiri tipa racionalnosti: spekulativna racionalnost, praktična racionalnost, substantivna racionalnost i formalna racionalnost. Posljednji tip racionalnosti, koji se prije svega pojavio u kapitalističkome svijetu, jest odabir najboljega sredstva za postizanje cilja. Spekulativni racionalizam Webera je pod utjecajem Kantove misli, kojom se negira osvjedočujući um i trga egzistencijalni korijen pojmovnoga uma, promišljajući o ograničenim obzorjima tako ostaje uskraćen za potencijale osvjedočujućega uma (nadahnuće). Ovo je upravo odustajanje od tragalačkog uma u pravcu efikasnoga uma. Njegova praktična racionalnost

jest instrumentalizirana racionalnost koja ne određuje kriterij za doseganje cilja. Cilj se, moguće je, određuje posredstvom nekih drugih moći, kao što su prohtjevi i želje koji su ovladali modernim čovjekom. Ova racionalnost je refleksija osobene svjetospoznaje modernoga čovjeka, racionalnost koja je njegov društveni svijet lišila svetoga značenja i uredila ga sekularizmom i demokratijom i zatočila čovjeka u čelični kavez (birokratija) koji je sam napravio.

Ali u istočnoj misli Allame Tabatabajija racionalnost je nerazdruživa od zdrave i autentične urođene prirode. Na taj način čovjek treba svakom svom potencijalu i sklonosti dati njihovo pravo i suzdržavati se od pretjerivanja i ekstremnosti da bi njegova urođena priroda ostala zdrava, i da bi u njezinom ozračju njegov um bio sačuvan od devijantnih i neispravnih mišljenja, čime čovjekova djelovanja postaju racionalna. Racionalnost mišljenja (spekulativna racionalnost) ogleda se u njihovoj logičnosti. Drugim riječima, mišljenja koja se uzimaju u obzir na ovoj ravni jesu ona grupacija spekulativnih racionalnih odredbi i sudova u kojima su sačuvani logički principi i norme, ili je njihova očitost dokaz njihove usklađenosti s realnim, ili pridržavanje logičkih normi vodi ka očitosti. Racionalna spoznaja koja je plod ove racionalnosti motri uzvišena i sveta obzorja i, potpomažući se osvjedočujućim umom i svetim umom, oblikuje konture zbiljske realistične ontologije jednoće. Kriterij racionalnosti u sferi praktičnih percepcija jest njihova dobrobitnost i svrsishodnost u životu, stvarna dobrobit i svrha koja je usklađena s čovjekovom zdravom prirodom i koja je u harmoniji s njegovom autentičnom i konačnom potpunosti. Tabatabaji, zapravo, praktičnu racionalnost motri kao holističku racionalnost koja vodi računa i o ciljevima i o sredstvima. Urođena racionalnost svijeta egzistencije je smisljena i čovjeka obavezuje na upravljanje svijetom i na uređenje svijeta na temeljima urođene prirode. Na taj način, racionalnost u istočnoj provenijenciji jest “pao sam s višeg neba”. Razum je također ključ nadahnjujućih spoznaja, ali je i svjetiljka i mjerilo ljudske misli i djelovanja

Literatura

- Benedix, Reinhardt (1382) *Simā-ye fekrī Maks Weber*, Mahmoud Rāmbad, Tehrān, Harmes.
- Dilini, Tim (1382) *Nazariyehā-ye kelāsik-e jāme'e shenāsī*, Bahrang Sadiqi va Vahid Tolu'i, Tehrān, Nashr-e ney.
- Retizer, George (1384) *Nazariyehā-ye jāme'e shenākhtī dar dourān-e mo'aser*, Mohsen Salāsi, Tehrān, Enteshārāt-e elmī farhangī.
- Sidman, Steven (1386) *Keshākeh-e ārā dar jāme'e shenāsī*, Hādi Jalili, Tehrān, Nashr-e ney.
- Tabatabaji, Mohammad Hossein (1417) *Al-mizān fi tafsiṛ al-Qor'ān*, Beyrūt, Manshūr-e mo'assese elmī al-matbu'āt.
- _____ (1377) *Osūl-e falsafe va ravesh-e reālism*, Tehrān, Sadrā.
- _____ (1381) *Ravābet-e ejtemā'i dar eslām*, Mohammad Javād Hojjeti Karmāni, Qom, Bostān-e ketāb.
- _____ (1388) *Ensān az āgāz ta anjām*, Sādeq Lārijāni, Qom, Bostān-e ketāb.
- Feiruzjāyī, Ramazān (1383) „Aqlāniyyat az nazar-e allāme Tabatabaji“, *Majale-ye Zehn*, Sāl-e panjom, 17, s 65-81.
- Kalberg, Stephen (1383) „Anvā'e aqlāniyyat az dīd-gāh-e Max Weber, tahlil-e ferāyendhā-ye aqlāni shodan dar bastar-e tārikh“, Mahdi Dastgardī, *Majale-ye Ma'refat*, Sāl-e sīzdahom, 80, s. 45-61.
- Weber, Max (1384), *Aqlāniyyat va āzādī*, Yadollāh Ouqan, Ahmad Tadayyon, Tehrān, Harmes.
- _____ (1374) *Eqtesād ve jāme'e*, Abbas Manucehri va hamkārān.
- _____ (1368) *Mafāhim-e asāsi jāme'e -eshenāsī*, Ahmad Sadāratī, Tehrān, Nashr-e markaz.
- _____ (1387) *Din-e qodrat-e jāme'e*, Ahmad Tadayyon, Tehrān, Harmes.
- _____ (1371) *Akhlāq-e protestān va rūb-e sar-māyedāri*, Abdolma'būd Ansari, Tehrān, Samt.
- Mills, Melinda C (2008) *Comparative analysis in The Encyclopedia of qualitative research methods*, Lisa M. Given (ed), London, SAGE Publications Ltd.
- Benton, Ted and Craib, Ian (2001) *Philosophy of Social Science*, the philosophical foundations of social thought, Palgrave, New York.
- Kalberg, Stephen (1980) *Max Webers types of rationality cornerstones for the analysis of rationalization processes*, the American journal of sociology, vol. 85.
- Kalberg, Stephen (1990) *The rationalization of action in Max Webers sociology of religion*, Sociological theory, vol. 805.
- Stenmark, Mikael (1995) *Rationality in science, religion and everyday life*, University of Notre Dame press.
- Swedbweg, Richard (2003) *The changing picture of Max Webers sociology*, Annual review of sociology, vol. 29.

Abstract

Secular and Sacred Rationality at the Level of World Cognition, World Governance and World Arrangement

Hamid Parsanya, Asgar Eslami Tanha

The fundamental question of this study is how sacred and secular interpretation of rationality is reflected on three levels: cognition of the world, world governance and world order.

By applying the comparative method and a cognitive pattern, which is focused on recognizing the two interpretations of rationality in the thought of two engaged thinkers: one western and other eastern, the authors believe that Max Weber, in his secular interpretation of rationality, defines efficiency as its criteria, i.e. choosing the best means to achieve the goal, and that is a form of formal rationality that has emerged in the western civilization. This rationality is a reflection of the specific world cognition of the modern man who has unclothed the natural and social world from the meaning of sacred and has adorned it with secularism and democracy. However, Allame Tabatabayi gives a sacred interpretation of rationality. He believes that the criterion of rationality is harmonization with the authentic and sane innate nature of man. According to Allame Tabatabayi, innate rationality of the world of existence has a meaning, whereby man is obligated to govern and arrange the world on the basis of innate nature.

Keywords: generic rationality, normative rationality, speculative rationality, practical rationality, Max Weber, Allame Tabatabayi.